

De vader en de zoon

CHRISTIAAN KOMT OP 8 februari 1857 ter wereld in Oosterhout, als jongste zoon van een voorname familie. Zijn vader is predikant, de zoveelste in de familie. Het geslacht Snouck Hurgronje staat al generaties op de kansel en heeft beroemde en koninklijk gedecoreerde prekers voortgebracht.

Maar Christiaan groeit op in een gezin met een duister verleden. Zijn vader Jacob heeft namelijk een tijd lang twee vrouwen gehad. Dat was voor Christiaan werd geboren, maar ook hij merkt nog de gevolgen van die grote misstap. Vooral omdat een van de twee vrouwen zijn moeder is.

Aanvankelijk wijst niets erop dat de zeer gelovige Jacob Snouck Hurgronje zichzelf en zijn familie in een geruchtmakende affaire zal storten. Hij is voorganger in de hervormde kerk in Colijnsplaat, Zeeland. Zijn huwelijk met de adellijke en rijke Adriana van Adrichem levert liefst vijf kinderen op, onder wie de zo gewenste stamhouder. Keuriger kan bijna niet.

Maar dan komt de jonge Anna Maria in zijn leven. Een schoonheid en vele jaren jonger dan hij; ze is de dochter van zijn collega Christiaan de Visser uit Tholen. Schalkse blikken worden uitgewisseld tijdens Jacobs werkbezoekjes aan het gezin De Visser, der-

tig kilometer verderop. De liefde is namelijk wederzijds. Maar dit is verboden hartstocht. Mannen van de kerk worden geacht niet te scheiden. Kúnnen ook bijna niet scheiden in het Nederland van de negentiende eeuw. De wet staat het niet toe.

De passie blijkt evenwel te groot. Dus broeden de twee geliefden op een plan om toch samen te kunnen zijn.

Op een dag moet Jacob zogenaamd voor werkoverleg naar Den Haag. In werkelijkheid gaan hij en zijn vriendin er samen vandoor. Zijn vrouw, inmiddels zwanger van nummer zes, laat hij in de steek. De schande is zo groot dat Jacob en Anna Maria in ballingschap moeten leven; ze nemen de boot naar Engeland. Daar verblijven ze een tijdje in het plaatsje Chilham bij Canterbury, voor ze zich in Rotterdam vestigen. Daar leven ze een paar jaar samen, zonder officieel in het huwelijk te treden. Dat kan ook niet, aangezien Jacob nog steeds getrouwd is.

Er komen in het huishouden van Jacob en Anna Maria twee buitenechtelijke dochters ter wereld, die Jacob ook niet erkent. Zij is dus een ongehuwde moeder, nog zo'n ongekende blamage in die tijd. 'Bastaarden' worden vooral geboren bij vrouwen aan de onderkant van de samenleving, niet bij de dochter van een dominee. Verwekt door zijn collega. Niet voor niets brengen ongehuwde moeders hun kroost soms na de bevalling om het leven, om maar niet de priemende blikken van de maatschappij te voelen prikken.

Omdat de eerste mevrouw Snouck al binnen enkele jaren overlijdt, kunnen Jacob en zijn geliefde alsnog trouwen en terugkeren in de gelederen der brave burgers. Het nieuwe echtpaar begint met een aardig kapitaaltje. Omdat hij niet gescheiden is, erft Jacob het niet onaanzienlijke vermogen van zijn vrouw.

Na dat huwelijk vestigt het gezin zich in Oosterhout, waar vader zich registreert als 'zonder beroep'. Jacob en Anna Maria mogen – na het erkennen dat ze zondig zijn geweest – zelfs weer lid

van de kerk worden. In het stadje krijgt de tweede mevrouw Snouck Hurgronje nog drie kinderen met haar Jacob: twee dochters, van wie er eentje snel overlijdt, en een zoontje.

Christiaan. Genoemd naar zijn opa van moederskant. Kind geboren in een huis waarover mensen in het stadje achter hun hand fluisteren. Het is dan ook niet zo gek dat hij opgroeit tot een echte knokker, iemand die dol is op conflict en discussie en zich graag afzet tegen burgerlijke normen en waarden. Maar Christiaan is ook zeer intelligent en ontwikkelt zich tot een van de beste leerlingen op school. Die combinatie van eigenschappen zal hem tot een van de leidende wetenschappers van zijn generatie maken. Maar ook een van de meest controversiële.

Als Christiaan dertien is, overlijdt zijn vader, 57 jaar oud.

Waarom? Wie zal het zeggen, in die tijd gaan mensen nog gewoon dood zonder duidelijke oorzaak. Opnieuw is er een groot verschil tussen Christiaan en zijn zusjes die werden geboren toen zijn vaders eerste vrouw nog leefde. Christiaan en zijn jongste zus zijn erfgenamen, net als de halfzussen en -broers uit het eerste huwelijk; zijn twee buitenechtelijke oudste zusjes niet. Vader heeft dat specifiek in zijn testament laten opnemen.

Wat moet een jongen van dertien uit dat soort gedrag van zijn vader opmaken? Het leert hem in ieder geval dat de waarde van kinderen kan verschillen. Al heb je ze zelf verwekt, de een kan meer voor je betekenen dan de ander. Het is een onderscheid dat hij later in zijn leven zelf ook zal maken.

Als enige zoon uit het tweede huwelijk is hij vanaf nu omringd door zusjes en zijn moeder. Hij is haar oogappel, de enige man in huis en degene op wie in deze ongeëmancipeerde tijd alle maatschappelijke ambities worden geprojecteerd. Moeder en zoon ontwikkelen een zeer sterke band met elkaar. 'De liefde van een

moeder kan door niets worden vervangen,' zal hij er vele decennia later als oudere man over zeggen.

Er is ook genoeg voor Anna Maria om trots op te zijn, haar zoon groeit uit tot een serieuze jongen die erg goed kan leren. Al op 17-jarige leeftijd sluit hij de HBS in Breda af en gaat hij studeren in Leiden. Hij koopt er een huis, waar ook zijn moeder en ziekelijke jongste zusje gaan wonen. Een teken hoe hecht hun band is. De erfenis van vader maakt het mogelijk om samen te blijven.

Het wordt theologie, zoals de traditie de Snouck Hurgronjes voorschrijft. Het is een studie waarmee je wordt voorbereid op een leven als predikant. Het lijkt de ultieme rehabilitatie voor een zoon wiens vader zich zo onchristelijk heeft gedragen. Christiaan zal over een paar jaar op de kansel staan en de geestelijke roeping van zijn beide families voortzetten alsof er niets is gebeurd. Zijn woorden zullen galmen door de kerk en de kudde zal luisteren. Net als bij zijn grootvaders en zijn overgrootvaders. Alles is dan weer goed.

Of toch niet? Na twee jaar stopt Christiaan met theologie, hij haalt alleen zijn kandidaatsexamen. Dat zat er al een tijdje aan te komen. De jonge student is steeds kritischer geworden over de dogma's van de kerk. Vele jaren later zal hij zichzelf zelfs een 'anti-christen' noemen. Het past ook niet bij zijn analytische geest om blind te geloven in een heilige schrift die zichzelf van hoofdstuk tot hoofdstuk tegenspreekt. Hoe kan hij anderen overtuigen als hij zelf zo duidelijk twijfelt aan de Bijbel?

Daarom maakt hij de overstap naar een veel exotischer vak. Hij gaat Arabisch studeren, met nadruk op het geloof van het Midden-Oosten, de islam. Die belangstelling voor een buitenissige taal en dito geloof lijkt gek voor een Zeeuws-Brabantse jongen. Toch komt deze keuze niet helemaal uit de lucht vallen. Want Arabisch en Hebreeuws zijn verplichte talen tijdens de eerste ja-

ren theologie. Christiaan is tijdens die colleges enthousiast geworden over die bijvakken.

Maar er is een andere interessante factor die zijn opmerkelijke ommezwaai kan hebben ingegeven. Jan Scharp, de opa van zijn moeder, doet begin negentiende eeuw als een van de eerste Nederlanders een uitgebreide studie naar de islam. Niet uit grote belangstelling voor het geestelijk leven van de moslims, maar juist met het doel om die godsdienst te vuur en te zwaard te bestrijden; zijn doel is de kolonie Nederlands-Indië te kerstenen. Daar is het merendeel van de bevolking moslim en dat moet volgens Scharp dringend veranderen.

De troepen in deze godsdienstoorlog zijn missionarissen die met gevaar voor eigen leven naar Indië vertrekken. Om moslims van hun geloof af te brengen hebben ze natuurlijk nogal wat overtuigingskunst en kennis van de islam nodig. Alleen als je je vijand kent, kun je hem verslaan. Vandaar dat Scharp zich verdiept in de religie om zwakke punten te vinden. Aan het einde van zijn studie schrijft hij het boek *Een korte schets van Mohammed en de Mohammedanen*. Het groeit in die tijd uit tot een Nederlands standaardwerk over de islam.

Scharp is al dertig jaar dood als Christiaan ter wereld komt, maar ongetwijfeld staat zijn boek bij Christiaans ouders of grootouders op de plank. Het kan bijna niet anders of de zeer leergierige jongen heeft het tijdens zijn jeugd ingezien en is geïntrigeerd geraakt. Wie zijn die vreemde en wrede heidenen over wie zijn voorvader zo gloedvol schrijft?

Een studie Arabisch heeft bovendien nóg een belangrijk voordeel. Eentje die een ambitieuze knokker als Christiaan erg zal aanstaan. Het is een vak dat – in tegenstelling tot theologie – nog geen platgetreden paden kent. Vooral de kennis van de islamitische cultuur en wetgeving is in het Westen nog zeer beperkt. Dat biedt

avontuurlijke types voldoende mogelijkheden om nieuwe dingen te ontdekken en zich te bewijzen. Wie weet om beroemd te worden.

Het is duidelijk dat Christiaan een goede keuze heeft gemaakt, hij slaagt met vlag en wimpel. Niet cum laude, hij is te brutaal geweest tegen zijn professoren. Na zijn kandidaatsexamen studeert hij verder en promoveert op het fenomeen *hadj*. Dat hij deze bedevaart naar Mekka als onderwerp kiest, zegt veel over zijn karakter. Westerlingen begrijpen nog weinig van de pelgrimstocht, gehouden in een stad waar ze niet mogen komen.

In zijn proefschrift – opgedragen aan zijn moeder – proef je de fascinatie voor dit exotische ritueel. Tussen de regels is een diep verlangen te lezen om de pelgrimstocht van nabij mee te maken en tot in details te begrijpen. Over deze bedevaart kan Christiaan alleen in boeken en andere schriftelijke bronnen lezen. Vaak geschreven door mannen die ook niet in Mekka zijn geweest. Christiaan vindt dat onaanvaardbaar.

Helaas, ondanks de aanzienlijke erfenis van zijn vader heeft hij niet het geld dat nodig is voor dit soort expedities. Gelukkig verwacht ook niemand van hem dat hij eropuit trekt, Christiaan wordt volwassen in de hoogtijdagen van de studeerkamergeleerde.

In die jaren publiceert de dan zeer bekende geograaf Pieter Johannes Veth het vierde en laatste deel van zijn levenswerk, *Java*. Enkele decimeters boekenplank lang informeert de geleerde zijn lezers over het landschap, de mensen en geschiedenis van het door Nederland gekoloniseerde Indische eiland. Het is een degelijk en allesomvattend werk.

Dat is knap, aangezien de professor nooit voet op Indische bodem heeft gezet. Noorwegen is de verste bestemming die hij ooit

heeft bezocht. Alles wat de beroemde Leidse geleerde in drie decennia over het eilandenrijk schrijft, heeft hij uit boeken en artikelen. Zijn bibliotheek met 25.000 werken is waar hij zijn dagen slijt, lezend en schrijvend over een land dat hij nooit écht zal kennen.

De methode-Veth is eind negentiende eeuw geen uitzondering. Michael de Goeje, de belangrijkste docent Arabisch van Christiaan, is nog nooit in een islamitisch land geweest. Je hebt biologen met een afkeer voor levende dieren, archeologen met graafangst en linguïsten die nog nooit iemand zijn tegengekomen die de taal spreekt die ze bestuderen.

Reizen is duur en gevaarlijk. Veel academici vinden veldwerk echter ook overbodig. Wie bijvoorbeeld Japans studeert, concentreert zich op de poëtische schoonheid van die taal door de klassieke literatuur te lezen. Horen hoe een standwerker in 'jouw' Japans vis aanprijst op de markt van Kyoto is geen nuttige aanvulling op je studie, het leidt alleen maar af.

Maar Christiaan zit anders in elkaar en hij leeft ook nog eens op een scharnierpunt in de geschiedenis. Een nieuwe generatie wetenschappers trekt namelijk wél de wereld in, soms naar de meest onherbergzame plekken. Mannen als Charles Darwin en Fridtjof Nansen raken in deze jaren bij het grote publiek bekend; de een doet op de Galapagoseilanden ontdekkingen die tot de evolutieleer zullen leiden, de ander beschrijft als eerste het binnenland van het onherbergzame Groenland.

De grens tussen vrijbuiters, gelukzoekers en wetenschappers vervaagt zelfs af en toe. Sommige archeologen lijken eerder schatgravers dan academici. Er zijn biologen die rijk worden aan de handel in exotische dieren; al die nieuwe dierentuinen in Europa betalen goudgeld voor een mooi exemplaar.

Ook serieuze onderzoekers trekken er steeds meer opuit. Ze

vinden dat alleen eigen observatie de basis kan vormen van onderzoek. Ook als je voor die waarneming naar het einde van de wereld moet reizen. Wie tot de nieuwe generatie wetenschappers wil horen, zal de nodige risico's moeten nemen.

Tot dat laatste is Christiaan zeker bereid. Het Midden-Oosten trekt overduidelijk aan hem, ook na zijn studie verdiept hij zich verder in levende en dode talen uit de regio. Onder andere door naar een beroemde oriëntalist in Straatsburg te reizen voor een extra leergang. Hij zou er graag langer blijven, maar zijn jongste zusje krijgt roodvonk en gaat hard achteruit. Christiaan komt halsoverkop naar Nederland terug, net op tijd om aan haar sterfbed te kunnen zitten. Hij besluit niet terug te gaan naar Straatsburg, maar voorlopig bij zijn moeder in Leiden te blijven.

Daar kan hij beginnen als docent aan een school voor aankomende ambtenaren voor Nederlands-Indië. Hij leert ze over de islam, net als zijn overgrootvader Jan Scharp. Maar wel met veel meer respect voor het grootste geloof van de kolonie – de tijden zijn veranderd.

Ambtenaren opleiden is een degelijke baan, die hem in staat stelt zich verder te ontwikkelen als wetenschapper. Christiaan begint van zich te laten horen in academische kringen. Hij publiceert in vakbladen over onderwerpen die met de islam te maken hebben en hij levert in diezelfde bladen ongezouten kritiek op artikelen van andere arabisten en islamologen. Hij is messcherp; als hij vindt dat iemand onzin publiceert, zaagt hij deze vakgenoot bij de enkels af, of die nou beroemd is of niet. Een van zijn eerste slachtoffers is de kenner van het islamitische recht Lodewijk van den Berg, wiens werk hij compleet afbrandt. 'Het wemelt van ergerlijke fouten.'

Het is een goede basis, maar Christiaan wil meer. Mekka trekt aan hem. Al tijdens het schrijven van zijn dissertatie rijpt in zijn geest

het plan om naar de verboden stad te gaan. Wie de islam bestudeert, móet naar Mekka, zoals hij later schrijft. Maar hoe gaat hij een dergelijke expeditie in hemelsnaam ooit financieren? En hoe wil hij als christen Mekka binnenkomen? Het lijkt een onmogelijke opgave.

Een Leidse ambtenarenschool is bovendien geen plek waar je snel de gelegenheid zult krijgen om voor onderzoek naar de Arabische wereld te vertrekken om een stad te zoeken waar alleen moslims mogen komen.

Maar dan ineens krijgt hij een kans in de schoot geworpen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken heeft iemand nodig die in het Arabische deel van het Ottomaanse Rijk een risicovolle opdracht kan uitvoeren. De Nederlandse overheid zoekt naar aanleiding van een vulkaanuitbarsting een spion.